

S. ANNA WALULIK

UNIwersytet Ignatianum w Krakowie

ORCID 0000-0002-5607-6974

KS. MAREK RUCIŃSKI

UNIwersytet Ignatianum w Krakowie

ORCID 0000-0003-1139-3922

NOWOCZESNY PODRĘCZNIK DO NAUCZANIA RELIGII W UJĘCIU KS. ZBIGNIEWA MARKA

Stwierdzenie, że wybór podręcznika stanowi ogromne wyzwanie zarówno dla nauczycieli, jak i rodziców, jest z jednej strony sloganem, a z drugiej stanowi wyzwanie zarówno dla autorów jak i wydawców, niezależnie jakiego etapu edukacyjnego i przedmiotu dotyczy. „Autorzy – językoznawcy, pedagodzy, psychologowie, filozofowie – wyrażają powszechne przekonanie, że pisanie podręczników jest trudnym rodzajem twórczości i dostrzegają niedostatki, a nawet poważne wady istniejących podręczników”¹. W tej sytuacji, odnośnie do podręczników katechetycznych, staje również Kościół katolicki w Polsce.

W okresie PRL-u funkcjonowały na rynku wydawniczym różnego rodzaju tzw. katechizmy, podręczniki dla ucznia i metodyczne dla katechety, z których korzystano w salkach katechetycznych. Jednak powrót religii do publicznych szkół² (1990 r.) i reforma edukacji wprowadzająca gimnazjum³ (1999 r.) dodatkowo wzmocniły potrzebę refleksji i zainteresowanie kwestią podręczników. Stały się one istotną częścią dyskusji dotyczącej możliwości realizowania w szkole celów

¹ K. Krakowiak, A. Borowicz, A. Dłużniewska, B. Głodzik, R. Kołodziejczyk, M. Krawiec, *Wskazówki dla autorów i wydawców podręczników szkolnych*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2016, s. 7. <https://bip.ore.edu.pl/pliki/zamowienia/ponizej/41-2017/za%C5%82.%202-WSKA-Z%C3%93WKI%20i%20STANDARDY-KUL.pdf>, data dostępu: 27.08.2024.

² *Instrukcja Ministra Edukacji Narodowej z dnia 3 sierpnia 1990 r. dotycząca powrotu nauczania religii do szkoły w roku szkolnym 1990/91; Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych*, Dz. U. nr 36 poz. 155.

³ *Ustawa z dnia 25 lipca 1998 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty*, Dz.U. nr 117 poz. 759; *Pakiet szczegółowych rozporządzeń Ministra Edukacji Narodowej z dnia 15 lutego 1999 r.*, Dz. U. nr. 14.

i zadań katechezy. Najbardziej charakterystyczną jej ilustracją stanowiło ujęcie terminologiczne: czy to, co dzieje się w szkole, jest lekcją religii, czy katechezą⁴.

Celem publikacji jest pokazanie, że podręczniki przygotowywane w zespołach kierowanych przez ks. profesora Zbigniewa Marka SJ, mogą kształtować myślenie i działanie w kierunku opracowania nowoczesnego podręcznika do nauczania religii. Imponująca jest nie tylko ich ilość, ale przede wszystkim nowatorskie spojrzenie na sposób ich powstawania oraz prezentowania treści. W artykule cechy tych podręczników przedstawione zostaną w kontekście zasad: *cura personalis* oraz *magis*, które stanowią ich rusztowanie koncepcyjne.

1. Podręczniki opracowane przez zespoły pod kierownictwem Zbigniewa Marka SJ

W latach dziewięćdziesiątych minionego wieku zainteresowania ks. Zbigniewa Marka katechezą, w wymiarze teoretycznym i praktycznym, były dobrze znane katechetom w całej Polsce. Sytuacja ta dotyczy również podręczników dla katechizacji, których począwszy od roku 1983⁵ aż do roku 2018⁶ był współautorem, współredaktorem, przewodniczącym komitetu redakcyjnego oraz kierownikiem zespołu autorów.

Po reformie systemu oświaty w 1999 roku zadanie dotyczące podręczników, którego się podjął ks. Zbigniew Marek, było zupełnie nowe. Przy czym, jak zauważył kard. Kazimierz Nycz, w przemówieniu podczas uroczystości pogrzebowych (23.02.2024 r.), Ksiądz Profesor nie bał się tego, co nowe: „Po prostu był kreatywny. Potrafił na każde czasy znajdować taką odpowiedź, jaka była wtedy potrzebna i jest do dziś potrzebna”.

Podręczniki przygotowywane pod kierownictwem Zbigniewa Marka były przeznaczone zarówno dla ucznia jak i nauczyciela. Były one zgodne z Podstawą

⁴ Zob. i por. J. Stroba, *Od nauki religii do katechezy*, „Katecheta” 35 (1991) nr 4, s. 201–206; J. Krucina (red.), *Katecheza w szkole*, Wrocław 1992; M. Majewski (red.), *Katecheza w szkole*, Lublin 1992; K. Kiciński (red.), *Szkoła czy parafia?*, Kraków 1995; K. Misiaszek, A. Potocki, *Katecheta i katecheza w polskiej szkole*, Warszawa 1995; K. Misiaszek, *Koncepcja nauczania religii katolickiej w publicznej szkole polskiej. Próba oceny*, Towarzystwo Naukowe Franciszka Salezego, Warszawa 2010.

⁵ Zob. *Jezus Chrystus z nami, t.1. Spotkanie z Jezusem we wspólnocie Kościoła; t. 2. Spotkanie z Jezusem w Eucharystycznej wspólnocie*, ATK, Warszawa 1983, 1984; *Bóg z nami, C. I i II*, wydanie poprawione podręczników dla uczniów, metodycznych, zeszytów ćwiczeń, Kraków 1992, 1994, 1995; *Na spotkanie z Jezusem. Przy stole Bożego słowa i Ciała Chrystusowego. Książka dla przedszkolaków, ich rodziców i katechetów*, Katowice 1995.

⁶ Po decyzji MEN o obniżeniu wieku rozpoczynania szkoły podstawowej, zespół pod kierunkiem ks. Zbigniewa Marka zaproponował multimedialny podręcznik: *Elementarz dziecka Bożego. Podręcznik do religii dla I klasy szkoły podstawowej*, Kraków 2015. Przy czym ta seria nie była kontynuowana w kolejnych latach.

programową katechezy Kościoła katolickiego w Polsce⁷ i umożliwiały realizację ogólnopolskiego programu⁸. Jako pierwsza została przygotowana studyjna (później poprawiana z dostosowaniem do podstawy programowej i programu z 2001 roku) seria podręczników do gimnazjum, pt. „W drodze do Emaus”⁹. Następnie sukcesywnie powstawały podręczniki do klas IV–VI szkoły podstawowej oraz szkół ponadgimnazjalnych. Dla każdej klasy przygotowane zostały: podręczniki i zeszyty (notesy) dla ucznia oraz podręczniki metodyczne.

Wszystkie podręczniki były publikowane przez jezuickie wydawnictwo WAM w Krakowie¹⁰ i poszczególne serie posiadały w tytule słowo „droga”:

Serie podręczników ze słowem „droga” w tytule przeznaczone są na kolejne stopnie i etapy edukacji religijnej. I tak dla pierwszego stopnia edukacji szkolnej przyporządkowanemu pierwszemu etapowi – edukacja zintegrowana – opracowano serię podręczników: „W drodze do Wieczernika”. Z kolei na drugi etap tego samego stopnia – kształcenie blokowe – opracowano serię podręczników: „Drogi przymierza”. Natomiast na drugi stopień edukacji, a trzeci jej etap, którego podmiotem jest młodzież gimnazjalna, przygotowano serię podręczników „Droga do Emaus”. Wreszcie na trzeci stopień edukacji szkolnej bądź czwarty jej etap – dla młodzieży szkół ponadgimnazjalnych – przygotowane zostały dwa rodzaje podręczników. Jedna seria podręczników: „Drogi świadków Chrystusa” adresowana jest do młodzieży uczęszczającej do różnego typu liceów oraz techników. Drugi typ podręczników do nauczania religii, to seria: „Drogi świadków Zmartwychwstałego”, adresowany do młodzieży uczęszczającej do szkół zawodowych¹¹.

⁷ Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce, Dokument przyjęty podczas 313. zebrania plenarnego Konferencji Episkopatu Polski w Łowiczu w dniu 20 czerwca 2001 roku, Kraków 2001; Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce. Dokument przyjęty podczas 351. zebrania plenarnego Konferencji Episkopatu Polski w Warszawie w dniu 8 marca 2010 roku, Kraków 2010.

⁸ Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski, *Program nauczania religii*, WAM, Kraków 2001; Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski, *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach*, Kraków 2010.

⁹ Seria: *W drodze do Emaus*, Kraków 1999–2001; wydanie zmienione 2005–2006.

¹⁰ Dla pierwszej klasy każdego etapu edukacyjnego w latach 2002 i 2012; dla klasy drugiej w latach 2003 i 2013 a dla klasy trzeciej w latach: 2004 i 2014.

¹¹ Z. Marek, *Teologiczno-wychowawcze założenia podręczników do nauki religii ze słowem „droga” w tytule*, „Katecheta” 47 (2003) 12, s. 4.

2. *Cura personalis* główną zasadą tworzenia podręcznika do religii

Zasada *cura personalis*¹² (troska o całego człowieka) ma swoje źródło w ćwiczeniach duchowych św. Ignacego z Loyoli, z których jezuici wyprowadzili model edukacji okreśłany mianem pedagogiki towarzyszenia¹³ i

odnosi się zarówno do relacji nauczyciela/wychowawcy z uczniem/wychowankiem, jak również do planów edukacyjnych i całego życia instytucji wychowawczych. Chodzi o wieloaspektowe towarzyszenie wychowankowi w jego osobistym rozwoju nie tylko poprzez wspomaganie w zdobywaniu wiedzy, ale też osobiste angażowanie się wychowawcy w jego rozwój intelektualny, emocjonalny, moralny i duchowy po to, by stawał się on osobą bardziej dojrzałą i odpowiedzialną za kształt własnego życia. Wychowawca interesuje się zatem wszystkimi aspektami życia ucznia: zarówno fizycznymi i intelektualnymi, jak psychologicznymi i duchowymi¹⁴.

Zasada *cura personalis* umożliwiała realizację najważniejszego zadania podręczników szkolnych, jakim jest pełnienie funkcji informacyjnej, a ta wymaga poznania ich adresatów, aby dostosować treść i formę do zmieniających się, w wyniku rozwoju i toku kształcenia, sprawności intelektualnych, emocjonalnych, moralnych i duchowych. Od autorów podręczników wymaga się, aby książki były dostosowane do wieku i rozwoju dziecka oraz zachęcały do regularnej nauki. Oznacza to, że nauczyciele i rodzice przy wyborze podręcznika powinni zwracać uwagę zarówno na wartość merytoryczną, jak i sposób prezentowania wiedzy oraz oprawę wizualną¹⁵. Jedną z katechetek wyjaśnia:

Do opracowywania podręczników, w sposób bezpośredni i pośredni, zapraszani byli ich adresaci. Ojciec wsłuchiwał się w aktualne potrzeby dzieci i młodzieży, dla których tworzył te podręczniki, co więcej – robił szerokie rozeznanie w bieżących kontekstach edukacyjnych, społecznych, kulturowych i politycznych, co sprawiało, że podręczniki były bardzo adekwatne i aktualne. Kiedy wchodziły nowe nośniki treści, Ojciec zdecydował się na opublikowanie e-podręczników, korzystając z form komunikacji bliskiej młodzieży. Zainteresowanie Ojca potrzebami, możliwościami nie tylko katechizowanych ale i katechizujących umożliwiało tworzenie przestrzeni przyjaznej do

¹² C. Casalini, Włodzimierz Ledóchowski's Call for Cura Personalis. Humanist Roots and Jesuit distinctiveness in Education, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2019/4, s. 123–134.

¹³ Zob. Z. Marek, A. Walulik, Ignatian Spirituality as Inspiration for a Pedagogical Theory of Accompaniment, „Journal of Religion and Health” 2022. <https://doi.org/10.1007/s10943-022-01628-z>, data dostępu: 27.08.2024.

¹⁴ I. Paślawska-Smęder, A. Walulik, Wychowanie do twórczego życia. Perspektywa młodych dorosłych, UIK, Kraków 2024, s. 79.

¹⁵ Zob. K. Krakowiak, A. Borowicz, A. Dłużniewska, B. Głodzik, R. Kołodziejczyk, M. Krawiec, Wskazówki dla autorów i wydawców podręczników szkolnych, dz. cyt., s. 7–10.

dialogu, a nie jak to, niekiedy ma miejsce w katechizacji – walki i rywalizacji między katechizowanymi i katechizującymi.

Przytoczone spostrzeżenie ilustruje przekonanie, że opracowanie edytorskie jest równie istotne jak poprawność merytoryczna. Decyduje ono o wizualnej dostępności zawartych w podręczniku treści i podnosi jego atrakcyjność, dzięki czemu dzieci i młodzież chętniej sięgają po książkę. Jest to jednak możliwe tylko wówczas, gdy zostanie uzyskana przejrzystość wizualna. Zależy ona od rodzaju stosowanych elementów graficznych i sposobu ich kompozycji¹⁶. Te elementy dostrzega inna katecheta: „Pracowałam na nich kilka lat i je polecam bo zawierają: materiały dostępne do wydruku, czy do pracy na e-book; treści są tak ułożone i zaprezentowane, że stanowią propozycję osobistego rozwoju i pogłębienia tematów przez wskazówkę: przeczytaj, zobacz, zapamiętaj itd.; podawane przykłady to bohaterowie różnych kultur do wyboru i pasji ludzi; propozycje są konkretne, zrozumiałe i rzeczowe, otwarte na przemiany kulturowe”.

Zasada *cura personalis* była stosowana nie tylko w odniesieniu do podręczników ucznia. W odpowiadających im podręcznikach metodycznych widać troskę o godność osoby nauczyciela¹⁷. Struktura poszczególnych jednostek oparta była na jezuickim modelu edukacji. Proponowane rozwiązania nie były typowymi scenariuszami, czy konspektami lekcji. Stanowiły zaproszenie do towarzyszenia uczniom w poznawaniu prawd wiary oraz pokazywały, jak można interpretować życiowe doświadczenia, odwołując się do źródeł religijnych: Biblii, Tradycji wiary i nauczania Kościoła. Takie podejście spotykało się często z niezrozumieniem, oczekiwaniem na tzw. „gotowce”. Zbigniew Marek mocno stał na stanowisku, że obrana droga jest słuszna. Przekonywał, że współcześni katecheci to osoby z wyższym wykształceniem, korzystające z wielu form doskonalenia zawodowego i formacji. Podawanie im gotowych rozwiązań obniżałoby ich poczucie wartości oraz samoocenę, które i tak są podważane w mediach i szeroko pojętej debacie społecznej. Zauważa to jedna z katechetek: „Podręczniki Ojca przede wszystkim rozumiane są przez osoby, które żyją autentycznie. Ich jakość mogła się w pełni pokazać wówczas, gdy korzystający z nich katecheci gotowi byli do świadectwa.”

Świadectwo wyraża się w tym, że niezależnie od zajmowanej pozycji w procesie edukacyjnym, każdy może je składać¹⁸. Składanie świadectwa wymaga odniesienia do podmiotowości zarówno w rozumieniu metafizycznym, jak i funkcjonalnym, gdyż

wychowanie jest między innymi uczeniem odniesienia do osób, a te powinny być traktowane podmiotowo. Co więcej, sam proces wychowania powinien

¹⁶ Tamże, s. 62.

¹⁷ Zob. Z. Marek, A. Walulik, *Pedagogika Dobrej Nowiny. Perspektywa katolicka*, Kraków 2020, s. 6885.

¹⁸ Zob. Z. Marek, A. Walulik, *Pedagogika świadectwa. Perspektywa antropologiczno-kerygmaticzna*, Kraków 2019, s. 253–254.

być tak prowadzony, aby uwzględniona została w nim podmiotowość dojrzewającego człowieka. Równocześnie pedagogika jest zainteresowana funkcjonalnym rozumieniem podmiotowości, ponieważ w rozwój człowieka wpisane jest dążenie do decydowania o własnym życiu i otaczającej rzeczywistości, którego przeciwieństwem jest uleganie zmysłowym impulsom czy poddawanie się wpływom innych osób lub grup. Podmiotowość w jej funkcjonalnym wymiarze staje się zatem celem wychowania¹⁹.

Rozróżnienie to jest istotne również przy tworzeniu i korzystaniu z podręczników. Katechetka dopowiada: „Zwróciłabym uwagę na jeszcze jedną rzecz – wspólnotową atmosferę i pracę zespołową nad powstawaniem podręczników. Uczestniczyli w niej bardzo różni ludzie, w różnym wieku, świeccy i duchowni, kobiety i mężczyźni, z różnym stażem, praktycy i naukowcy. Dzięki temu podręczniki zyskiwały na atrakcyjności, kreatywności i mogły skutecznie być wykorzystywane przez odbiorców o różnych typach inteligencji”.

3. *Magis* głównym zadaniem podręczników do nauczania religii

Słowo „*magis*”, które oznacza: „więcej, lepiej, bardziej”, wskazuje adresatom podręczników kierunek myślenia i działania. Zostało ono zaczerpnięte z pedagogii ignacjańskiej, której celem jest kształtowanie postawy miłowania Boga i służenia Mu we wszystkim. Chodzi o rozwijanie gotowości do dawania z siebie „więcej”, do przykładania się do służby Bogu „bardziej” po to, aby wszystko czynić „na większą chwałę Boga”. Osiąga się to poprzez nawiązywanie osobowej relacji z Nim i dzielenie się Jezusem z innymi, czyli służbę na rzecz dobra i miłości. Określa ona styl życia człowieka, w którym dominuje miłość Boga wyrastająca z relacji nawiązanych i rozwijanych z Nim i stworzonym przez Niego światem²⁰. Myślenie i działanie w duchu *magis* ma eliminować z życia bylejakość i rozbudzać gotowość przekraczania w życiu granic przeciętności. Zasada ta wskazuje na potrzebę poświęcenia siebie i swojego życia Bogu w celu współdziałania z Nim w dziele zbawienia świata. To teocentryczne ujęcie wyrasta z przekonania, że Bóg nigdy nie zwraca się przeciw człowiekowi i jego prawdziwemu dobru. Owocem życia według zasady *magis* jest nabycie przez człowieka wewnętrznej równowagi duchowej poprzez odnalezienie swojego miejsca w świecie, odpowiedzialne korzystanie ze stworzeń i osiągnięcie ostatecznego celu życia, jakim jest zbawienie. To z kolei zakłada lepsze, głębsze poznanie siebie, wyzwolenie od zła oraz zdolność podejmowania wolnych

¹⁹ J. Horowski, *Podmiotowość w pedagogice chrześcijańskiej o inspiracji tomistycznej*, „Paedagogia Christiana” 2/24 (2009), s. 66.

²⁰ Z. Marek, *Podstawy pedagogiki religii*, Kraków 2022, s. 157–158.

decyzji²¹. Według Zbigniewa Marka wymaga to stworzenia uczniom możliwości korzystania z dostępnych człowiekowi dwóch sposobów poznania: naturalnego i nadnaturalnego (religijnego).

Wymóg stosowania obu sposobów poznawania rzeczywistości w podręczniku do nauczania religii wynika z ludzkiego zapotrzebowania na wiedzę. Z jednej strony mogłoby się wydawać, że w poznawaniu treści wiary wystarczy wiedza zdobywana na drodze poznania religijnego, gdyż jego źródłem jest Boże objawienie. Dotyczy przecież tej rzeczywistości świata i życia człowieka, która jest niedostępna dla poznania opartego tylko na rozumie²² i umożliwia dotarcie do niedostępnej tajemnicy, w jaką zanurzona jest ludzka egzystencja. Poznanie to, opierając się na wierze religijnej, objaśnia egzystencjalne pytania o początek, cel, przeznaczenie człowieka, czy sens życia. Z drugiej strony, wiedza czerpana z Bożego objawienia, choć daje człowiekowi możliwość poszerzenia posiadanej wiedzy o sobie i świecie²³, nie udziela zadowalających odpowiedzi na wszystkie jego pytania. Analogicznie, choć w przeciwnym kierunku, realia życia niejednokrotnie uświadamiają człowiekowi jego ograniczoność w ich poznawaniu na drodze tylko intelektualnych dociekań.

W rozumieniu Zbigniewa Marka, w nowoczesnym podręczniku do nauczania religii konieczne jest takie prezentowanie treści wiary, które uwzględnia poprawne korzystanie z poznania naturalnego i religijnego. Jest to echo apelu z jakim zwracał się do człowieka św. Jan Paweł II w encyklice „Wiara i rozum”, gdy nakłaniał do nieustannego stawiania pytań i szukania nań odpowiedzi. Wyjaśniał, że „wiara uwalnia rozum, ponieważ pozwala mu dotrzeć w sposób zgodny z jego własnymi zasadami do przedmiotu poznania i wpisać go w ów najwyższy porządek rzeczy, w którym wszystko zyskuje sens”²⁴. Wyraża w ten sposób przekonanie, że dzięki poznaniu naturalnemu człowiek tworzy i rozwija wiedzę w wielu obszarach dostępnych rozumowi, podczas gdy poznanie religijne dostarcza możliwości nowego, innego spojrzenia na ludzkie życie i wprowadza w nie określone zmiany. Dzięki temu religia może stanowić istotny czynnik synergizujący codzienność w wielu obszarach ludzkiego życia²⁵. Przyjęcie i akceptacja poznania nadnaturalnego są zgodą człowieka na to, że samo doświadczenie i rozumowa refleksja nad rzeczywistością dostępną dla ludzkiego intelektu i zmysłów nie wyczerpują jego możliwości poznawczych. Można więc przyjąć, że korzystanie zarówno z wiedzy empirycznej

²¹ Por. W. Żmudziński, *Sukces po ignacjańsku. Cztery filary jezuickiego sukcesu według Chrisa Lowneya*, w: *Pedagogika ignacjańska wobec wyzwań współczesnego humanizmu/Ignatian Pedagogy for the Challenges of Humanism Today*, WSFP „Ignatianum”, Kraków 2008, s. 265.

²² Zob. Z. Marek, A. Walulik, *Ewangelia inspiracją dla nauk o wychowaniu*, „Horyzonty Wychowania” 18 (2019) 45, s. 104.

²³ Z. Marek, A. Walulik, *Pedagogika świadectwa*, dz. cyt., s. 49–50.

²⁴ Jan Paweł II, *Encyklika „Fides et Ratio” Ojca Świętego Jana Pawła II do biskupów Kościoła katolickiego o relacjach między wiarą a rozumem*, Watykan 1999.

²⁵ Por. Z. Marek, A. Walulik, *Pedagogika towarzyszenia. Perspektywa tradycji ignacjańskiej*, Kraków 2020, s. 217–287.

jak i religijnej poszerza rozumienie człowieczeństwa oraz uczy brania odpowiedzialności za nie.

4. Podręcznik do nauczania religii w poznawaniu treści wiary

Korzystanie z potencjału naturalnego i ponadnaturalnego poznania wymaga stosowania takich sposobów odkrywania prawdy, które będą odwoływały się zarówno do materialnej, jak i duchowej sfery życia: „Propozycje pracy z tym podręcznikiem to bycie blisko Boga i człowieka w jego duchowości i codzienności” – mówi inna katechetka.

W rozumieniu Zbigniewa Marka taką możliwość dają metafory. Metafora jest figurą retoryczną, w której jedno słowo lub wyrażenie opisuje z pozoru coś zupełnie innego, niespokrewnionego, a w konsekwencji staje się skutecznym sposobem odkrywania znaczeń. Zastosowanie środków literackich, jakimi są metafory, jest szczególnie przydatne wtedy, gdy nie można w sposób oczywisty objaśnić analizowanej rzeczywistości²⁶, a do takiej należy wiara. Zarówno z perspektywy poznania naturalnego, jak i religijnego, metafora wymaga odwołania się do hermeneutyki, której zasady umożliwiają interpretację doświadczeń, czy tekstu, zarówno w zakresie cząstkowym, jak i całościowym, oraz szukanie odpowiedzi na postawione problemy²⁷.

W odniesieniu do podręczników do nauczania religii konieczne jest zwrócenie uwagi na zasady hermeneutyki biblijnej²⁸ oraz na hermeneutyczny wymiar pedagogiki i pedagogiczny wymiar hermeneutyki²⁹. Pozwala to postrzegać hermeneutykę nie tyle jako teorię rozumienia tekstu, co jako sztukę rozumienia doświadczeń. Wartość tego kierunku myślenia odkrywa św. Jan Paweł II, uświadamiając, że celem życiowych przedsięwzięć jest uczynienie z własnego życia arcydzieła sztuki³⁰. Warto zauważyć, że papież również posługuje się metaforą, którą można zinterpretować jako zaproszenie, a nawet wezwanie do twórczego życia, które nie może obejść się bez odniesień do Transcendencji³¹.

W prezentowanych podręcznikach metaforą, która poszerza rozumienie celu życia chrześcijanina i procesu osiągnięcia tego celu, jest metafora drogi. W kontekście nauczania religii otwiera ona nowe perspektywy myślenia w odniesieniu do procesu poznawania Boga, duchowego wzrastania, kształtowania moralności i wartości.

²⁶ G. Morgan, *Introduction*, w: *Beyond method: strategies for social research*, red. G. Morgan, Beverly Hills, 1983, s. 14–15.

²⁷ M. Szulakiewicz, *Filozofia jako hermeneutyka*, Toruń 2004, s. 74.

²⁸ Papieska Komisja Biblijna, *Interpretacja Pisma Świętego w Kościele*, Poznań 1994.

²⁹ B. Milerski, *Hermeneutyka pedagogiczna. Perspektywy pedagogiki religii*, Warszawa 2011, s. 42–43.

³⁰ Jan Paweł II, *List do artystów*, Watykan 1999, nr 2.

³¹ I. Paślawska-Smęder, A. Walulik, *Wychowanie do twórczego życia*, dz. cyt., s. 227–243.

Droga symbolizuje tu podróż przez życie, w której człowiek napotyka różne wyzwania, dokonuje wyborów i dąży do ostatecznego celu – zjednoczenia z Bogiem.

Zastosowanie metafory drogi w podręcznikach do nauczania religii ma na celu ukazać zarówno uczniom, jak i nauczycielom oraz katechetom, że chrześcijaństwo jest drogą z Jezusem Chrystusem do pełni życia. Osiągnięcie tego celu zakłada osobiste identyfikowanie się z Jezusem Chrystusem poprzez odkrywanie i rozumienie, że chrześcijaństwo to nie tylko suma prawd, obowiązków i środków zbawienia, lecz przede wszystkim Dobra Nowina o miłości Boga do człowieka. Odpowiedzią, na tę Dobrą Nowinę jest miłość do Niego, a jej miernikiem stosunek do wszystkich ludzi³².

Zwracając się do uczniów klasy IV, autorzy podręcznika *Drogi przymierza* pisali: „Przez ten i kolejne lata nauki będziecie w Waszych podręcznikach odnajdywać najpierw tytuł: «Drogi przymierza». Tytuł ten ma przypominać, że Bóg zatroskany o człowieka prowadzi go swoimi drogami. Drogi te zawsze jednak znaczone są bliskością Boga, mówimy Jego przymierzem”³³. Zapowiedź, którą otrzymuje uczeń, wskazuje na istotne cechy nowoczesnego podręcznika do nauczania religii, zarówno w aspekcie merytorycznym, jak i metodycznym.

Odwołanie się do metafor w podręczniku do nauczania religii jest możliwe tylko wtedy, gdy mają one narracyjny charakter. Chrześcijaństwo to nie tyle doktryna, co zakorzeniona w wydarzeniach zbawczych historia – doświadczana, opowiadana i przekazywana³⁴. A. Gesché wyjaśnia, że „istnieje chronologia wiary, która nie jest tożsama z chronologią historii”³⁵. H. Waldenfens dopowiada, że tam, gdzie rozpatruje się problem Boga, powinno pojawić się pytanie o człowieka, o jego „skąd i dokąd”³⁶. Taką formą przekazu posługuje się Biblia, w której religijne sformułowania treści wiary przekazano nie językiem definicji, ale językiem narracyjnym. Zbawcze czyny Boga – opowiadane na kartach zarówno Starego, jak i Nowego Testamentu – znajdują swój pełny wyraz w życiu Kościoła. Dlatego rzeczywistość zbawienia powinna być przedstawiana w kategoriach osobowych, to znaczy takich, które wyrażają związki człowieka z Bogiem, a nie w kategoriach rzeczowych³⁷. Doświadczenie pokazuje, że narracyjny charakter podręcznika może być skutecznym narzędziem komunikowania wiary w środowisku szkolnym.

³² Z. Marek, *Teologiczno-wychowawcze założenia podręczników do nauki religii ze słowem „Droga” w tytule*, art. cyt., s. 4.

³³ *Drogi przymierza: Zaproszeni przez Boga. Podręcznik do religii dla klasy IV*, WAM, Kraków 2002, s. 4.

³⁴ Zob. K. Misiaszek, *Język w katechezie*, „Seminare” 2001, nr 17, s. 53–54.

³⁵ Zob. A. Gesché, *Chrystus*, Poznań, Poznań 2005, s. 99

³⁶ Zob. H. Waldenfens, *O Bogu, Jezusie Chrystusie i Kościele dzisiaj. Teologia fundamentalna w kontekście czasów obecnych*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 1993, s. 133.

³⁷ A. Walulik *Teologia narracyjna inspiracją języka katechezy na przykładzie podręczników serii „Drogi Przymierza”*, „Katecheta” 5/2009, s. 3–10.

5. Nowoczesny podręcznik do nauczania religii – czyli jaki?

Przedstawiona powyżej charakterystyka podręczników przygotowywanych pod kierownictwem ks. Zbigniewa Marka nie jest ich apologią. Ksiądz Profesor miał świadomość, że proponowane przez niego podręczniki uznawane były przez katechetów za „trudne”, a przez niektórych wręcz niemożliwe do realizacji. Wskazywano na wiele powodów, które jedynie utwierdzają w przekonaniu, że podręczniki miały nowatorski charakter. Wydobyć z nich tego, co po latach można uznać za najcenniejsze, stanowi impuls do refleksji nad tym, aby współczesne podręczniki do nauczania religii były adekwatne do zadań stojących przed nauczaniem religii w ponowoczesnej szkole.

Konkluzję wynikającą z tej refleksji można sprowadzić do stwierdzenia, że podręcznik do nauczania religii będzie zawsze nowoczesny wówczas, gdy zostanie zachowana zasada wierności Bogu i człowiekowi. Respektowanie tej zasady wymaga twórczego zaangażowania każdego podmiotu wychowania w proces poznawania wiary. Głównym sposobem jej realizacji jest świadectwo, a jednym z narzędzi – atrakcyjny podręcznik. Atrakcyjny podręcznik to taki, który zachwyca zarówno pod kątem formy (ważne, aby w przekazie treści wiary korzystać z nowoczesnych rozwiązań metodycznych i technicznych), jak i treści – ukazując ponadczasowość chrześcijaństwa oraz jego wielowiekowe, nowatorskie oddziaływanie społeczne. Współczesny człowiek potrzebuje jasnych i mocnych punktów odniesienia. Nowoczesny podręcznik do nauczania religii ma sprawić, że uczeń i katecheta razem powtórzą za św. Piotrem: *„Panie, do kogóż pójdziemy? Ty masz słowa życia wiecznego. A myśmy uwierzyli i poznali, że Ty jesteś Świętym Boga”* (J 6, 55.60–69).

Streszczenie

Serie podręczników do nauczania religii, zawierające w tytule słowo „droga” i przygotowywane w zespołach kierowanych przez ks. profesora Zbigniewa Marka SJ, charakteryzują się na tyle nowatorskim podejściem, że mogą inspirować myślenie i działanie w kierunku opracowania nowoczesnego podręcznika do nauczania religii. Ich innowacyjność przejawia się w tym, że zostały opracowane w ramach serii i stanowią kompleksowe wyposażenie zarówno ucznia, jak i nauczyciela w adekwatne narzędzia służące poznawaniu i przekazywaniu treści wiary. Podstawy koncepcyjne tych podręczników oparte są na zasadach „cura personalis” oraz „magis”. Zasady te wskazują, że współczesny człowiek w procesie odkrywania prawdy potrzebuje z jednej strony trwałych punktów odniesienia, a z drugiej – atrakcyjnych sposobów eksplorowania poznawanej rzeczywistości. Nowoczesny podręcznik do nauczania religii spełni te oczekiwania, jeśli będzie respektował zasadę wierności Bogu i człowiekowi.

Słowa kluczowe: podręczniki do nauczania religii, cura personalis, magis, poznanie naturalne i religijne, poznawanie wiary.

Summary

A modern textbook for teaching religion by Fr Zbigniew Marek

The series of textbooks for teaching religion with the word „way” in the title, prepared in teams led by Fr. Professor Zbigniew Marek SJ, have such an innovative character that their extraction can inspire thinking and action towards the development of a modern textbook for teaching religion. Their innovative character manifests itself in the fact that they have been prepared within a series and constitute a comprehensive equipment of a student and a teacher with adequate tools for learning and transmitting the content of faith. Their conceptual scaffolding is built around the principles of ‚cura personalis’ and ‚magis’. These principles make it clear that modern man, in discovering the truth, needs, on the one hand, stable points of reference and, on the other hand, attractive ways of discovering the reality he is learning about. A modern textbook for teaching religion will meet these expectations if the principle of faithfulness to God and man is respected.

Keywords: religion textbooks, cura personalis, magis, natural and religious cognition, learning about faith.

Riassunto

Un manuale moderno per l'insegnamento della religione nel pensiero di p. Zbigniew Marek

La serie di libri di testo per l'insegnamento della religione con la parola „via” nel titolo, preparati in gruppi guidati dal p. Prof. Zbigniew Marek SJ, hanno un carattere così innovativo che la loro estrazione può ispirare la riflessione e l'azione verso lo sviluppo di un moderno libro di testo per l'insegnamento della religione. Il loro carattere innovativo si manifesta nel fatto che sono stati preparati all'interno di una serie e costituiscono un equipaggiamento completo per uno studente e un insegnante con strumenti adeguati per l'apprendimento e la trasmissione dei contenuti della fede. La loro impalcatura concettuale è costruita attorno ai principi di „cura personalis” e „magis”. Questi principi chiariscono che l'uomo moderno, nella scoperta della verità, ha bisogno, da un lato, di punti di riferimento stabili e, dall'altro, di modi attraenti per scoprire la realtà che sta imparando. Un testo moderno per l'insegnamento della religione risponderà a queste aspettative se verrà rispettato il principio della fedeltà a Dio e all'uomo.

Parole chiave: libri di testo di religione, cura personalis, magis, cognizione naturale e religiosa, apprendimento della fede.

Bibliografia

Casalini C., *Włodzimierz Ledóchowski's Call for Cura Personalis. Humanist roots and Jesuit distinctiveness in Education*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2019/4, s. 123–134.

Gesché A., *Chrystus*, Poznań, „W drodze”, Poznań 2005.

Horowski J., *Podmiotowość w pedagogice chrześcijańskiej o inspiracji tomistycznej*, „Paedagogia Christiana” 2/24 (2009), s. 63–78.

Jan Paweł II, Encyklika *Fides et Ratio*, Watykan 1999.

Jan Paweł II, *List do artystów*, Watykan 1999.

Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski, *Program nauczania religii*, WAM, Kraków 2001.

- Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski, *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach*, WAM, Kraków 2010.
- Kraskowiak K., A. Borowicz, A. Dłużniewska, B. Głodzik, R. Kołodziejczyk, M. Krawiec, *Wskazówki dla autorów i wydawców podręczników szkolnych*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2016.
- <https://bip.ore.edu.pl/pliki/zamowienia/ponizej/41-2017/za%C5%82.%202-WSKAZ%C3%93WKI%20i%20STANDARDY-KUL.pdf>, (dostęp online 27.08.2024).
- Marek Z., Walulik A., *Ewangelia inspiracją dla nauk o wychowaniu*, „Horyzonty Wychowania” 18 (2019) 45, s. 95–108.
- Marek Z., Walulik A., *Ignatian Spirituality as Inspiration for a Pedagogical Theory of Accompaniment*, “Journal of Religion and Health” 2022 (<https://doi.org/10.1007/s10943-022-01628-z>).
- Marek Z., Walulik A., *Pedagogika Dobrej Nowiny. Perspektywa katolicka*, AIK, Kraków 2020.
- Marek Z., Walulik A., *Pedagogika świadectwa. Perspektywa antropologiczno-kerygmaticzna*, AIK, Kraków 2019.
- Marek Z., Walulik A., *Pedagogika towarzyszenia. Perspektywa tradycji ignacjańskiej*, AIK, Kraków 2020.
- Marek Z., *Podstawy pedagogiki religii*, Kraków 2022.
- Marek Z., *Teologiczno-wychowawcze założenia podręczników do nauki religii ze słowem „droga” w tytule*, „Katecheta” 47 (2003) 12, s. 4–11.
- Milerski B., *Hermeneutyka pedagogiczna. Perspektywy pedagogiki religii*, ChAT, Warszawa 2011.
- Misiaszek K., *Język w katechezie*, „Seminare” 2001, nr 17, s. 47–57.
- Morgan G., (red.) *Beyond method. Strategies for social research*, Beverly Hills, 1983.
- Papieska Komisja Biblijna, *Interpretacja Pisma Świętego w Kościele*, Pallottinum, Poznań 1994.
- Paślawska-Smęder I., Walulik A., *Wychowanie do twórczego życia. Perspektywa młodych dorosłych*, UIK, Kraków 2024.
- Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, WAM, Kraków 2001.
- Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, WAM, Kraków 2010.
- Szulakiewicz M., *Filozofia jako hermeneutyka*, Toruń 2004, s. 74.
- Waldenfens H., *O Bogu, Jezusie Chrystusie i Kościele dzisiaj. Teologia fundamentalna w kontekście czasów obecnych*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 1993.
- Walulik A., *Teologia narracyjna inspiracją języka katechezy na przykładzie podręczników serii „Drogi Przymierza”*, „Katecheta” 5/2009, s. 3–10.
- Żmudziński W., *Sukces po ignacjańsku. Cztery filary jezuickiego sukcesu według Chrisa Lowneya*, w: *Pedagogika ignacjańska wobec wyzwań współczesnego humanizmu*, WSFP „Ignatianum”, WAM, Kraków 2008.

O autorach

s. Anna Walulik – dr hab., prof. UIK CSFN – kierownik Katedry Pedagogiki Chrześcijańskiej w Instytucie Nauk o Wychowaniu w Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Ignatianum w Krakowie.

ks. Marek Ruciński – student w Szkole Doktorskiej Uniwersytetu Ignatianum w Krakowie.